

Några kommentarer till Bengt Gustafssons artikel i TiS 2013:2

Av Göran R. Wallén

*Fristående artikel nr 1, 2014-07-15
Utgiven av ledamot i Kungl.
Örlogsmannasällskapet*

Ledamoten
GÖRAN R. WALLÉN

Konteramiral (PA) Göran R. Wallén har en bred och djup erfarenhet från taktiska och operativa befattningar såväl nationellt som internationellt. Han har även varit militär expert i Ubåtsutredningen och i Säkerhetspolitiska utredningen.

Några kommentarer till Bengt Gustafssons artikel i TiS 2013:2

I Tidskrift i Sjöväsendet (TiS) 2013:2 har förre Överbefälhavaren, generalen Bengt Gustafsson redovisat ett antal synpunkter på och frågeställningar kring 1980-talets ubåtskränkningar. Det kan vara av värde för eftervärlden att komplettera hans intressanta och värdefulla artikel med några kommentarer och ytterligare fakta.

Den norska bandanalysen

Det är närmast ogörligt att i dag få full klarhet i frågorna rörande bandanalysen i Norge. Att en sådan verkligen har ägt rum har bekräftats från flera håll. I det utkast till Ubåtsutredningens betänkande, som innan offentliggörandet lämnades till Högkvarteret för sekretessgranskning, stod:

”Det aktuella bandet har analyserats på en rad olika håll. Enligt vissa uppgifter, som inte gått att bekräfta, skall bandet kort efter inspelningen ha sänts till Norge för utlåtande – hydrofonanläggningen var av norskt fabrikat och personal från den norske leverantören hade medverkat vid installationen. Det har emellertid inte varit möjligt för utredningen att diskutera denna fråga med norska vederbörande.

Enligt ÖB Ljungs dagbok skall bandet ha analyserats i Frankrike 1982, och den franska analysen föreföll peka mot att det var en sovjetisk ubåt.”

Inom utredningen utgick man ifrån att det band, som sades ha analyserats i Norge, var band 1 (MUSAC 4723)¹ eftersom detta band innehöll ”3 m 47 s-inspelningen” av en sonareffekt som klassificerats ”ubåt”. Av samma skäl antogs att det var en kopia av detta band som analyserats i Frankrike.

Sekretessgranskningen leddes av Stf C MUST, brigadgeneralen (FV) Håkan Pettersson, som meddelade att ett band verkligen varit i Norge, men att man från

1. Alla ljudband som inspelats har på Marinens Undervattens Sensor Analys Central givits ett unikt nummer.

den norska underrättelsetjänstens sida inte ville att detta skulle framgå. Avsnittet kom därför att omformuleras.²

Hur banden med inspelningarna från försöksanläggningen på Mälsten hade hanterats var självklart en fråga för Ubåtsutredningen. Ett skäl var att Ola Tunander, som då var expert i utredningen, påstod att inspelningar hade ändrats så att det inte skulle framgå att det var ljud från en amerikansk ubåt som spelats in. Redan från början framstod det klart att det från tekniska utgångspunkter inte fanns någon möjlighet att manipulera de inspelade banden. Detta redovisas närmare nedan. Påståendet att band manipulerats är ett av Tunanders många ogrundade påståenden av närmast konspiratorisk art.

Kunskap om vad den norska analysen resulterat i kan möjligen ge viss vägledning i frågan vilket band som varit i Norge. Ola Tunander refererar till journalisten Anders Hasselbohm som påstår att ”bandinspelningarna³ analyserats av norska specialister. Men han [Hasselbohms källa] sade också att ljudsignalerna visade sig komma från en ‘Natoubåt’. Det var inte en sovjetisk ubåt, sade han.” Själv skriver Tunander att han från ”en högt uppsatt norsk underrättelseofficer” fått bekräftat att det inte var en sovjetisk ubåt, ”[v]i trodde den var västlig.”⁴

Ambassadören Mathias Mossberg, som var Ubåtsutredningens huvudsekreterare, har i sin bok⁵ svalt vad Has-

selbohm och Tunander torgför, att norska källor berättat att det inte var ljudet från en sovjetisk ubåt som spelats in.⁶ I sin nästa bok skriver Tunander med hänvisning till den norska analysen att det är svårt att tolka dokumenten om bandinspelningen på annat sätt än att vi här har att göra med en västlig och sannolikt amerikansk ubåt. Dokumenten pekar på att bandet manipulerats.⁷

I sin artikel antar Bengt Gustafsson att anledningen till formuleringen i det norska svaret var att frågan från Ubåtsutredningen⁸ ställdes via UD, dvs. genom den diplomatiska kanalen. Hade utredningen i stället vänt sig till MUST skulle man däriifrån ha kunnat fråga den norska motsvarigheten, Efterretningstjensten, och sannolikt fått ett annat svar. Det är möjligt att Bengt Gustafsson har rätt i detta antagande. Men min uppfattning är att det norska svaret⁹ berodde på att utredningen ställde fel frågor. Hade man önskat få svar på frågorna om något band analyserats och i så fall vilket band, när detta skedde och vad analysen resulterade i, då borde man ha ställt raka frågor.

Utredningens frågor var i stället av allmän karaktär.¹⁰ Den svenske ambassadören i Oslo, Magnus Vahlquist begärde i ett email till utredningen en konkretisering av frågeställningarna. Huvudsekreteraren svarade i ett email 2001-03-14¹¹ att man var intresserad av ”dels deras allmänna uppfattningar om omfattningen

6. Mossberg, s. 97.

7. Ola Tunander: *Spelet under ytan, Teknisk bevisning i nationalitetsfrågan för ubåtsoperationen mot Sverige 1982* (SUKK), s.100-101.

8. Skrivelse 2001-02-15.

9. Skrivelse från ambassadör Magnus Vahlquist, Oslo 2001-04-17.

10. Skriftväxlingen mellan utredningen och Oslo-ambassaden är alltså sekretessbelagd.

11. Ubåtsutredningens arkiv, dnr 20.

och inriktningen av undervattensverksamheten mot våra båda länder under det kalla kriget, men mer specifikt vilken kunskapsnivå som enligt deras uppfattning fanns på resp håll om sonarteknik och bla om det var riktigt att man där hade ett signaturbibliotek med vars hjälp man kunde individbestämma ljudbilden från enskilda fartyg, m.m, alltså uppgifter om vad som idag torde vara föråldrad teknik och nu närmast av historiskt intresse. Vidare skulle det vara av värde att få tala om hur man därifrån såg på samarbete med Sverige på området sonarteknik, och vad man hade för uppfattningar om våra egna insatser därvidlag, samt inte minst i vad mån man där fick någon direkt uppfattning om kvaliteten och innehållet i det material som här låg till grund för våra bedömningar bla rörande Hårsfjärden 82, där man ju också bla hade utrustning som införskaffats just från Norge. I det sammanhanget finns också några uppgifter i bilagan till den skrivelse som Christer Elm sände Er i frågan.”

Sonaroperatören Anders Karlsson, som antogs ha varit den som spelade in ”3 m 47 s-sekvensen”, framhöll med emfas när han utfrågades av utredningen¹² att det inte var möjligt att manipulera bandet. Vid det forskningsseminarium, som genomfördes på FHS 2008-01-30, redovisades varför det inte hade varit möjligt att manipulera något band mellan inspelning och analys.¹³ Dessutom genomfördes inför seminariet ett besök vid MUSAC, där en jämförelse gjordes med vad som då kunde höras i den digitaliserade versionen av banden. Ett antal specifika

12 2001-10-19. Mathias Mossberg var också närvarande.

13 H. Fällström (red): *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget* (FOKK publ. 15), s. 95 f.

hydrofonregistreringar från protokollen valdes ut, delvis slumpmässigt. Samtliga dessa kunde återfinnas i den digitaliserade bandfilen. Vidare måste noteras att någon manipulering inte kunde ha genomförts, eftersom man i oktober 1982 inte hade två bandspelare tillgängliga på FOA/FMV. Dessutom saknades all övrig mixerutrustning som skulle ha behövts för att göra detta. Det skulle för övrigt ha varit i det närmaste omöjligt att på så kort tid genomföra en så komplicerad åtgärd med tanke på ljud från sjöbrus mm.

En motsvarande kontroll gentemot originalprotokollen genomfördes också på uppdrag av utredningen 2001. Ej heller då kunde några avvikelser påvisas. Påstående att band manipulerats är således gripna ur luften och måste avfärdas som helt grundlösa rykten.

Från norsk sida har den tidigare chefen för underrättelsetjänsten, konteramiralen Jan Ingebrigtsen bekräftat att band från Mälsten analyserats i Norge. Huruvida det finns något skriftligt utlåtande från analysen är okänt, men alla muntliga uttalanden anger att det på bandet inte finns några ubåtsrelaterade ljud, eller att det enbart finns ljud från helikopter och övervattensfartyg. Vissa pressuppgifter skriver ”banden”, dvs. att mer än ett band skulle ha varit i Norge. Gemensamt för alla uttalanden är att den norska analysen skall ha skett kort efter att inspelningen gjordes.

Vilket band hade då varit i Norge? De band som spelades in den 12, 13 och 14 oktober (band 1 – 3) kan inte ha varit i Norge före analysen på FOA. De har hela tiden varit under dokumenterat full kontroll. Band 4, som inspelades 14 och 15 oktober, helikoptertransporterades till FOA först måndagen 18 oktober (ankom dit kl 12:00). Detta band skulle rent teore-

tiskt kunna ha hämtats på Mälsten under natten eller tidigt på lördagsmorgonen och kunnat flygas till Oslo, analyserats och vara tillbaka på Mälsten för att hämtas av helikoptern på måndagsförmiddagen. Men att genomföra en så komplicerad operation är minst sagt riskfyllt. Min uppfattning är att detta band - eller troligare en kopia - kan ha varit i Norge, men senare, dvs. en tid efter incidenten.

Mig veterligen har det hittills inte gått att klara ut vem eller vilka som fraktade ett ljudband från Mälsten till Norge (troligen Oslo) och tillbaka. Om detta skulle ha skett i anslutning till inspelningen, är det troligt att någon på Mälsten, eller med beslutsbefogenheter över de personer som tjänstgjorde på ön, varit involverad eller känt till detta.

Journalisten Peter Kadhammar intervjuade 1987 den tidigare chefen för Stockholms Kustartilleriförsvaret (SK), den då pensionerade översten 1. graden Lars Hansson.¹⁴ Han citerar Hansson: ”Jag blev med tiden övertygad om att det fanns en svensk toppspion, en svensk Treholt, någonstans mellan mig och Överbefälhavaren.”¹⁵

Mellan CSK (Hansson) och ÖB (generalen Lennart Ljung) fanns i befälskedjan endast militärbefälhavaren (generallöjtnanten Bengt Leander). Som framgår av Kadhammars intervju framhåller Hansson, att MB Ö delade hans uppfattning att minvapnet skulle få användas utan inskränkningar för att hindra en eventuellt utlöpande ubåt att nå fria havet. ÖB och CFst (viceamiralen Bror Stefenson) ansåg att insats med minor måste ske dels

med iakttagande av säkerheten för tredje man, dels med målet att tvinga ubåten till ytan för identifiering, inte primärt för att sänka den.

Hansson misstrodde försvarsstabschefen och ansåg det ”kränkande” att denne hade besökt Mälsten utan att först ha orienterat CSK och MB Ö.¹⁶ Hansson berättade vidare från Kadhammar, att han i hemlighet, dvs. utan att ha orienterat högre chefer, genomförde övningar [i spaning mot främmande undervattensverksamhet]. Han misstänkte nämligen att information om dessa övningar skulle komma att läckas till Sovjetunionen. Det hade ”under Hårsfjärden uppstått en förtroendeklyfta” gentemot den högre ledningen. Han uppgav att han funderade på att bryta order, något som han faktiskt också gjorde.¹⁷

Eftersom Lars Hansson misstänkte att CFst, dvs. Överbefälhavarens närmaste man¹⁸, var en ”mullvad”, är det troligt att han personligen, och utan att meddela någon annan, kontaktade öv 1. Bengt Wallroth, som tidigare varit både C Fst/Säk och C Fst/Op 5.¹⁹ De kände varandra väl. Deras bostäder låg i samma område. Om det kunde bevisas att en främmande ubåt utlöpte när det rädde eldförbud för mineringarna runt Mälsten, ett eldförbud som Hansson menade beordrats av CFst för natten 13 – 14 oktober, skulle detta kunna tolkas som att Stefenson avsiktligt

16. Kadhammar

17. Fältström, s. 83 ff.

18. Visserligen kan sägas att mellan ÖB och C SK fanns såväl MB Ö som C Fst, men eftersom MB Ö - i motsats till C Fst - stödde C SK i dennes önskan om tillstånd att utnyttja minorerna även under mörker och nedsatt sikt, kan Hansson med sitt uttalande inte avse någon annan än C Fst.

19. Wallroth var C Fst/Op5 1978-10-01—1982-06-30.

14. Öv 1. Lars Hansson var CSK 1982-10-01—1985-09-30.

15. Artikeln i *Månadstidningen Z* 1987:2, s. 98-107 är rubricerad ”Vi tvingades släppa en sovjetisk ubåt”.

förhindrat kustartilleristerna på Mälsten att stoppa ubåten.

Med sin bakgrund inom underättelse-/säkerhetsområdet torde Wallroth under lämplig förevändning kunnat se till att han fick en kopia av det band, som hade spelats in under aktuell natt, dvs. band 4 (MUSAC 9738). Detta kan svårligen ha kunnat ske förrän bandkopieringen kom igång efter 1 november. Att sedan frakta kopian till Norge var knappast något problem. Som framgått i media fanns emellertid inga ubåtsrelaterade ljud på detta band.

Min uppfattning är den norska bandanalysen bör tolkas som en svensk säkerhetsoperation med målet att klarlägga huruvida försvarsstabschefen hade medverkat till att en förmodat instängd ubåt gavs fri lejd ut förbi mineringarna vid Mälsten. Denna hypotes stöds av att de personer, som fraktade bandet till Oslo, endast presenterade sig med förnamn, att Analysgruppen var helt ovetande om analysen och att något analysresultat ej redovisats. Eftersom såväl Hansson som Wallroth är avlidna torde vi inte kunna komma längre i efterforskningarna. Säkerhetsoperationer är vanligtvis omgärdade med högsta möjliga sekretess, inte minst för att - som i detta fall - eventuella misstankar kan visa sig vara ogrundade. Men på något sätt har information om att band analyserats i Norge ändå läckt ut. Det vore intressant att veta hur. Det viktigaste är emellertid att operationen visade att Bror Stefenson inte var någon "mullvad". Därmed kan alla rykten om utsläppt ubåt avskrivnas som grundlösa.

Inspelningarna på Mälsten skedde på 1/2-tumsband. Först den 11 november inleddes kopiering från 1/2-tumsband, enligt Per Schultz som var den tjänsteman som gjorde kopieringarna. Kopiering från

1/4-tumsband inleddes den 1 november. Alla kopieringar skedde till 1-tumsband. Att 1/4-tumsband anlände till FOA för analys kan ha berott på att det var sonarinspelningar från helikopter, ubåt eller något övervattensfartyg. De band som kom till FOA låstes in i ett säkerhetsskåp som endast Bengt Granath hade nyckel till. Bengt Granath gjorde själv en del kopieringar efter den 12 november eftersom Schultz då hade fått andra arbetsuppgifter. Det band som var i Norge måste således ha varit ett band kopierat tidigast 1 november eller möjligen originalband 4. Men som framgår nedan kan inte "Band 0" uteslutas.

Det enda band som innehåller ljud som klassificerats "ubåt" är band 1. På band 2 och 3 finns effekter som sonaroperatören på Mälsten bedömde hade med ubåt att göra. De specialister på hydroakustik, som på FOA analyserade dessa band, kom dock till slutsatsen att effekterna inte var ubåtsrelaterade.

Ett annat, men mindre troligt, alternativ är att det var "Band 0" (MUSAC 9771), som spelades in 11 - 12 oktober, som analyserades i Oslo. Det finns inga ljud hänförliga till ubåt på detta band. Det kom till FOA först 25 oktober. Tidsförhållandena medgav såväl transporter som analys. Intressant är att Tunander skriver följande om ett samtal med byrådirektören Rolf Andersson efter det att denne pensionerats från FMV: "Han [Andersson] berättade då att han - mer än 15 år efter ubåtsjakten i Hårsfjärden - hade fått bandet med inspelningen av det påstådda reparationsarbetet natten 11-12 oktober. Paketet kom med postgången för hemlig post och inget avslöjade vem som var avsändare."²⁰ Detta var "Band 0"

20. Tunander, s. 173-174.

(MUSAC 9771). Oklart om det var originalbandet eller en kopia.

Saknade dokument mm

Att man i dag finner att handlingar, fotografier, provresultat mm. har försvunnit kan ha flera orsaker. Under en pågående incident var inriktningen att finna sådana indikationer, föremål, signaler osv. som kunde vara stöd eller bevis på att främmande undervattensverksamhet förekom. Sådant som inte var stöd härför kastades. Ingen torde haft en tanke på att det långt senare skulle uppstå en inflammerad debatt med konspiratoriska inslag som en följd av man inte sparade även sådant som då uppfattades som fullständigt ointressant.

Letar man i dag i dokumentboxar i arkiven finner man ibland att dokument saknas. De kan ha hamnat någon annanstans eller helt enkelt stulits. Att någon i oktober 1982 skulle avsiktligt ha undanröjt dokument, som skulle ha visat att det var något västland som var inblandat i Hårsfjärden-incidenten, är helt orealistiskt. Någon nationalitetsbestämning förelåg ju inte.

De många ryktena

Därmed är jag inne på alla rykten, som Bengt Gustafsson lyfter fram som varande en starkt bidragande orsak till den osakliga debatt, som förts ända sedan 1980-talet. Gustafsson nämner först skrönan om ”att man vid ett ’amiralsmöte’ på Berga skulle ha fattat beslut om att förtiga något för Ekéusutredningen, vilket Mathias Mossberg känt till.” Detta är en sammanblandning av följande två saker:

1. Årligen har pensionsavgångna amiraler och KA-generaler inbjudits av marinchefen till en halvdags informationsmöte om dagens och framtids

marin, följt av en enkel måltid. Jag hade med all säkerhet orienterat Mossberg om mitt deltagande i ett sådant möte (2001-05-28). Vid detta möte berördes överhuvud inte utredningen. Ej heller berördes ”västsamarbetet”. Inte vid något av alla de ”amiralsmöten” jag deltagit i har detta ämne berörts. Under hela min aktiva tid har jag bara vid ett tillfälle varit med om att man kommit nära denna fråga. Det var vid ett av spelen på Förvarshögskolans Chefskurs på Solbacka 1983-08-18—23.

2. Vid Ubåtsutredningens besök på Muskö påträffades en PM, i vilken ÖrlB O stabschef redovisade att han uppringts av TV-journalisten Christer Larsson, som hade ställt vissa frågor. Denna PM hade tillställts örlogsbaschefen som en orientering.

Nästa händelse, som Bengt Gustafsson tar upp, är öv 1. Lars Hanssons märkliga påstående, att han observerat en utländsk försvarsattaché som befann sig i Fst på kvällen 13 oktober, den kväll/natt som sonaroperatören Anders Karlsson bedömde att en skadad ubåt försökte ta sig ut förbi Mälsten och som föranledde chefen på Mälsten att ringa direkt till CFst. Jag ställer mig direkt frågan: Vad gör CSK i militärstabsbyggnaden i Stockholm samtidigt som ubåtsjakten är som mest intensiv? Han borde väl ha befunnit sig i - eller nära - sin ledningscentral. Och hur kan en utländsk försvarsattaché på kvällen befinna sig ensam med försvarstabens vakthavande officer samtidigt som en omfattande ubåtsjakt med skarpa vapeninsatser pågår?

I Peter Kadhammars intervju med Hansson beskrivs hans besök på Muskö torsdagen 7 oktober. Hansson hade till-

bringat eftermiddagen och kvällen där. Vid midnatt begärde han en tjänstebil med förare för att åka till hemmet i Sol-lentuna. Han tog vägen över Försvarsstaben ”och rapporterade för vakthavande befäl om minsprängningarna. Sedan talade han med kommandörkapten Erland Sönerstedt på underrättelseavdelningen.” Om avfärden från Muskö skedde omkring kl 00:15, kan han knappast ha kunnat vara i stabsbyggnaden på Lidingövägen förrän någon dryg timme senare. Om det var vid detta tillfälle, som han mötte en utländsk attaché hos vakthavande befäl, borde väl han nämnt detta för Kadhammar?

Hans nästa besök i Försvarsstaben ägde rum lördagen 9 oktober kl 12:00. ÖB hade då kallat till ett möte med MB Ö, CSK och representant för CÖRlB O. I detta möte deltog även CFst. Om någon attaché då befunnit sig i stabsbyggnaden, hade detta säkert observerats av flera.

Märkligt nog slutar intervjun i Månadstidningen Z med måndagen 11 oktober. Om Hansson misstänkte, att den utländske attachéns närvaro i militärstabsbyggnaden på kvällen den 13 oktober hade att göra med det påstådda utsläppandet av en instängd ubåt, borde han väl nämnt detta för Kadhammar?

Lars Hansson deltog intensivt i den debatt om 1980-talets ubåtskränkningar och i synnerhet om Hårsfjärden-incidenten som bedrevs i media på våren 2007.²¹ Den 4 november 2007 skrev han i *Expressen* att ”den aktuella kvällen [det framgår inte om Hansson menar den 12 eller 13 oktober] kom enligt uppgift ett samtal från en Nato-ambassad till försvarsstaben. Sådana samtal antecknas alltid i den krigsdagbok som kontinuerligt fördes i

21. Se *Expressen* 2007-11-04, 2007-12-04 och 2007-12-19.

operationsledningen. De aktuella sidorna i krigsdagboken har avlägsnats och inte återfunnits.” När jag läste om detta telefonsamtal fann jag mig föranlåten att ringa upp Lars Hansson. Jag frågade honom varifrån han fått denna uppgift. Själv hade jag aldrig hört talas om händelsen. Hanssons svar var ”att han hade hört detta av någon”. Svaret föranledde mig att uttala min stora förvåning över att en tidigare överste l. gr kunde medverka till spridning av obekräftade rykten. Efter dessa olika uppgifter om en attaché från ett västland är min slutsats att händelsen saknar grund.²²

Att en eller två sidor i OpG:s krigsdagbok saknades vid Ubåtsutredningens snabba genomgång redovisas i utredningens betänkande.²³ Kritik kan riktas mot att sidorna inte var nummerade samt att tjänstemän i staben kunde ”låna” krigsdagbokspärmen. Originalen borde inte ha tillåtits lämna ledningscentralen. Genom att granska i underlydande förbands krigsdagböcker vilka meddelanden som mottagit respektive sänts till ÖB/Fst har det emellertid varit möjligt att ”rekonstruera” Fst/OpG krigsdagbok för perioden 13 oktober kl 15:05 – 14 oktober kl 00:40, dock med undantag för händelser som ej kommunicerats till/från underlydande enheter.

Ovanstående är ett exempel på hur felaktigt agerande av berörd militär personal skapade grogrund för rykten och konspirationsteorier.

Ett annat tydligt exempel är ”periskopet” på Stockholms ström söndagen 29

22. I *Överbefälhavare Lennart Ljungs tjänstedayböcker* (s. 296) står att 1982-10-06 besökte den västtyske försvarsattachén ÖB och överlämnade ett telegram vars underlag starkt ifrågasattes.

23. SOU 2001:85, s.118.

september 1982. Hade man på örlogsbasen dels direkt ställt kompletterande frågor till den person som ringde in sin observation av ett ubåtsperiskop, dels omgående kontrollerat dennes uppgifter, hade man direkt kunnat avskrivna rapporten som varande falsk. Nu kom det att dröja till hösten 2007 innan jag genom ett telefonsamtal till Waxholmsbolaget kunde avslöja att rapporten var ett påhitt av några ungdomar.²⁴ Direkt efter det att rapporten ankommit till örlogsbasen borde en självklar kontroll ha gjorts. Naturligen borde man där ha frågat sig vilka observationer som fartygets befälhavare och övriga på skärgårdsbåten hade gjort? Hade så skett skulle varken Ubåtsskyddskommissionen behövt ta upp frågan eller Ola Tunander framföra sina ogrundade påståenden i Uppdrag granskning och i sina böcker och tidningsartiklar.

Incidenten vid Galtarö innanför Vingasand 1882-03-21 kan exemplifiera ett bra agerande när en örlogsbas erhållit en rapport om misstänkt främmande undervattensverksamhet. CÖrIB V sände - efter omfattande och noggranna utredningar²⁵ - följande helt korrekta bedömning till militärbefälhavaren: "trots många frågetecken kan det inte uteslutas att en främmande ubåt uppträtt i södra inloppet till Göteborg." Men MB V gör följande anmärkningsvärda påskrift när rapporten vidareänds till ÖB: "Med hänsyn till västtysk övningsverksamhet

24. Fältström, s. 64 ff. Någon tid efter seminariet framträdde ett par studenter i TV och berättade att de hade dykt i närheten av Kastellholmen med en periskopsattrapp. Detta upptåg hade dock inte observerats av någon. Denna senare händelse hade således inget samband med det i september 1982 påstådda ubåtsperiskopet på Stockholms ström.

25. Trots omfattande spaningsinsatser gjordes inga nya observationer eller sonarkontakter.

i området föreligger möjlighet att ubåten varit västtysk." Detta ogrundade påståendet får sedan, bland andra Mathias Mossberg, Uppdrag granskning mfl. att hävda att den obekräftade observation rörde en västtysk ubåt.²⁶

Även indikationerna på Mysingen 1988-04-10, som bland andra Mossberg, påstår orsakades av en stor brittisk ubåt, är bevisligen grundlösa. Påståendet baseras på uttalanden, bla. i TV av en tidigare sonaroperatör som med tiden kom att bli chef på MUSAC. Därefter skedde en personlighetsförändring hos honom och hans omdömesförmåga kom med tiden att försämrats.²⁷

Till detta kan läggas följande: Det brittiska försvarsdepartementet sände, som svar på en formell förfrågan från Försvarsmakten rörande brittiska ubåtsoperationer i Skagerrak, Kattegatt och Östersjön under 1980-talet²⁸, en skrivelse till den brittiske marinattachéen för vidare delgivning. Det officiella svaret kom via Högkvarteret och Försvarsdepartementet även till Ubåtsutredningen.²⁹ Sammanfattningsvis försäkrades att ingen brittisk ubåt uppträtt i undervattensläge på svenskt territorium under 1980-talet. Trots att Mossberg måste ha sett denna handling, som inte visades för mig som militär expert, vidhåller han sin uppfattning.

Ett annat exempel är den grönaktiga

26. *TiS* 2009:2, s. 156-157 och *TiS* 2009:4, s. 321-322.

27. Se *Forum Navale* nr 66, s.73, *TiS* 2009:2, s.158.

28. Anledning till denna förfrågan var sannolikt påståendena i TV-programmen "Striptease" (2000-04-02 och 04-11) om återkommande brittiska tester av Sveriges beredskap mot främmande undervattensverksamhet.

29. Ubåtsutredningens arkiv, 2001-10-28, dnr 244.

fläck av botten slam vilken, i likhet med de flesta minsprängningar, uppstod kort efter detonationen av en bottenavståndsmina vid Måsknöv måndagen 11 oktober 1982 omkring kl 12:20. Här bidrog media genom att en av DN:s journalister påstod sig ha varit ute i en gul fläck någon timme efter detonationen. Detta var inte sant. Fläcken var inte gul³⁰ och han var aldrig där. Tunander har försökt påstå att det uppstod en andra fläck någon timme senare och att det var en signal från en skadad amerikansk undervattensfarkost. Trots rapporter från Mälsten, varifrån man kontinuerligt observerade fläcken, observationer från Kustbevakningens flygplan, från en marin helikopter som två gånger spanade mot fläcken, sprider Tunander ryktet att en amerikansk ubåt skadats och att denna markerade detta genom att en timme efter minsprängningen släppa ut ett gulgrönt färgämne. Det fanns dock bara en fläck med grönfärgat vatten och den uppstod som en följd av detonationen.³¹

Förre arméchefen Nils Sköld spred ryktet att en skadad västubåt löpte ut genom Öresund någon tid efter Hårsfjärden-incidenten. Trots att det är helt omöjligt att genomföra ett sådant utlöpande upptäckt och trots det negativa resultatet från de omfattande efterforskningar, som bevisar att Skölds påstående är grundlöst, lever ryktet. Jag kan tänka mig, att Sköld ville både förhindra att Marinen tillfördes extra medel, och påverka den

30. Visserligen rapporterades från Måsknöv kl 14:00 om att "ett gult moln norr om mineringen" syntes på vattenytan. Att fläcken därifrån uppfattades gulaktig torde bero på den låga observationshöjden. Från Mälsten uppfattades färgen som slamfärgat grönaktig.

31. Fältström, s. 76 ff. Se även TiS 2002:1, s.38 ff, 2002:2, s. 137 ff (av Tunander) och 2002:3, s. 203 ff.

allmänna opinionen i riktning från att det var sovjetiska ubåtar som genomförde kränkningarna, till att det var ubåtar från NATO-länder.³²

DN spred ryktet om att en avsliten [telefon]boj hittats på Mysingen.³³ Grund härför var att man avlyssnat och missförstått radiotrafiken mellan en helikopter och en arbetsbåt som bärgade ett utbojat föremål. Ett annat exempel är uppgiften från den italienska nyhetsbyrån Ansa³⁴ att det förhandlades i Genève om att släppa ut en inestängd ubåt. Detta rykte tror jag kan ha skapats av en journalist som råkat överhöra delar av en privat konversation exempelvis mellan några av de många FN-diplomater som tjänstgör i Genève.

Sonaroperatören Anders Karlssons fantasifulla tolkningar av undervattensljud, som han ansåg orsakade av reparationsarbeten på en ubåt i Danziger gatt, vilken skadats genom en mindetonation, har också bidragit till ryktesspridningen. Hans rapporter gick mer eller mindre direkt ända upp till Överbefälhavaren. Det fanns ingen som kunde värdera och överpröva Karlssons rapporter förrän banden kunnat fraktas till FOA och där analyserats. Då var det redan för sent. Ryktet om att eldförbud beordrats för att släppa ut en ubåt var redan ute.

Ett ytterligare exempel är uttalandet från C Fst/Info, övlt (FV) Jan-Åke Berg vid den första pressbriefingen på det nyöppnade presskvarteret på Berga (1982-10-05 kl 11:00). En journalist frågade om man visste varifrån den kränkande ubåten kom. Han fick svaret att den kunde komma från Sovjetunionen, Polen eller Västtyskland. Att C Fst/Info nämnde

32. Se även *ÖB Lennart Ljungs tjänstedagböcker*, s. 311 f.

33. *ÖB Lennart Ljungs tjänstedagböcker*, s.305.

34. Agenzia Nazionale Stampa Associata.

Västtyskland tillsammans med två Warszawapaktstatationer åstadkom naturligtvis viss uppståndelse i Bonn. Men det ledde också till ett officiellt uttalande från den västtyske marinchefen att under de senaste månaderna hade ingen tysk ubåt varit norr om latituden genom Gotlands sydspets. Därmed torde rykten om att en västtysk ubåt varit inblandad i Hårsfjärden-incidenten kunna helt avfärdas.³⁵

Bengt Gustafsson nämner att det endast var ubåtar från Västtyskland som ett par gånger anmält att de råkat komma in på svenskt vatten. De var oroliga för eventuell svensk vapeninsats. Mig veterligt finns endast ett sådant fall, utanför Simrishamn 1990.

En västtysk ubåt intog överraskande övervattensläge under en svensk ubåtsjaktövning på Västkusten. Ubåten, som befann sig på fritt hav, hade uppfattat knallskott eller ping från de övande helikoptrarna. Den visade sig en kort stund och dök därefter. Detta agerande har sin grund i det besök som konteramiralen Günter Fromm gjorde i juni 1980 hos sin svenske motsvarighet, kam Bror Stefenson, som då var CKF. Fromm fick då det tydliga beskedet, att svenska marina enheter insatte verkanseld mot kränkande ubåt, om inte denna direkt efter varning, tex. i form av knallskott, omgående intog övervattensläge för identifiering. Fromm lovade att detta skulle meddelas alla tyska ubåtschefer.

Motorseglaren Amalia

Avslutningsvis skriver Bengt Gustafsson om osäkerheten ifråga om vilken farkost som var upphov till den 3 min 47 sek långa inspelningen på band 1 som gjordes tisdagen 12 oktober. Tekniska analyser av

35. Se TiS 2011:2, s. 185 ff (*Att hålla tungan rätt i mun*).

propellerljudet påvisar stora likheter med ljudet från Amalias propeller. Men om det skulle vara Amalia borde ljudet från hennes dieselmotor också ha registrerats. Precis som Bengt Gustafsson konstaterar finns brister i hennes loggbok. Vi kan inte ens med säkerhet fastställa om Amalia vid aktuell tidpunkt befann sig i närheten av mikrofonerna i Danziger gatt. Vi vet emellertid genom det fotografi som fanns på DN:s förstasida den 13 oktober att en journalist och en fotograf rest ut i området från Nynäshamn på tisdagsförmiddagen. Fotografen hävdar att man gjort färden med en liten båt – ej med Amalia. Det skulle ha kunnat vara den av Amalias skeppare ägda taxibåten ”Hulken”. Den behövde inte föra loggbok. Området väster om Mälsten var avlyst för civil sjötrafik. Att detta beslut av länsstyrelsen åtlyddes borde ha följts upp från Mälsten. Men i den krigsdagbok som fördes på ön står inget om att man observerat vare sig Amalia eller Hulken.

Militär expert i Ubåtsutredningen

Låt mig avslutningsvis korrigera ett möjligt missförstånd. Jag förordnades som militär expert från 2001-04-18. Utredningsmannen, ambassadören Rolf Ekéus förordnades redan 2000-10-06. Vad jag förstått kontaktades denne av Ola Tunander någon gång under senhösten. I varje fall inledde de under början av det nya året utredningsarbetet med besök och intervjuer. I missivet till utredningens betänkande³⁶ står: ”Fredsforskaren Ola Tunander har som expert tillhandahållit eget forskningsmaterial i ubåtsfrågan,..”. I sin första bok om ubåtskränkningarna skriver Tunander att han åren 1999-2000

36. SOU 2001:85, *Perspektiv på ubåtsfrågan*.

fick tillgång till hemligstämplat material som krigsdagböcker och underrättelse-rapporter. Han skriver vidare att han tillsammans med utredningsmannen gjorde ett antal intervjuer.³⁷ Dessa genomfördes utan att Tunander fått ”security clearance”. De nyssnämnda årtalen bör nog vara 2000-2001.

Av handlingar i Ubåtsutredningens arkiv³⁸ framgår att Tunader hade förordnats som ”expert” för perioden januari - mars 2001. Av Försvarsdepartementet fick han ett nytt förordnande som ”expert” för tiden 23 april – 13 maj. Utredningen hade emellertid den 11 april begärt att Tunander skulle förordnas som ”*militär* expert” för denna tid [min kursivering]. Detta kan möjligen vara anledningen till missförståndet att jag efterträdde Tunander.

37. Tunader, s.16-17.

38. Förvaras på Riksarkivet.

Fristående artikel utgiven av ledamot i
Kungl. Örlogsmannasällskapet

Artikel nr 1

Publicerad 2014-07-15

I serien ”Fristående artiklar” utges artiklar och inlägg av ledamöter av Kungl. Örlogsmannasällskapet eller särskilt inbjudna författare. Artiklarna är av den arten att de kvalitetsmässigt uppfyller de krav som krävs för publicering i Kungliga Örlogsmannasällskapets ”Tidskrift i Sjöväsendet” men att de av olika skäl (tidsmässiga, utrymmesmässiga eller andra skäl) inte kan publiceras där.

Artiklarna numreras löpande och dateras från det datum då de utläggs på Kungl. Örlogsmannasällskapets hemsida.

Administration av artiklarna sker av Tidskrift i Sjöväsendets redaktör; e-post: editor@koms.se

Författare ansvarar själv för innehållet i respektive artikel.